

Бут І. О.,

аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СПОРУ ТРЕТЕЙСЬКИМ СУДОМ ТА ОРГАНОМ ПРАВОСУДДЯ

Анотація. Метою статті є визначення співвідношення третейського розгляду цивільно-правових спорів із здійсненням правосуддя. Аналізуються теоретичні проблеми віднесення деякими вченими третейського розгляду як до правосуддя, так і до юрисдикційної діяльності, відмінної від правосуддя.

Ключові слова: правосуддя, третейський розгляд, третейський суд.

Постановка проблеми. Статтею 55 Конституції України гарантується можливість захисту своїх прав і свобод від порушень і протиправних посягань будь-яким не забороненими законом засобами, до яких, окрім судового захисту, також відносяться способи альтернативного вирішення цивільно-правових спорів.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Дослідженням проблем правосуддя в цілому, а також питаннями співвідношення третейського розгляду і правосуддя приділялася певна увага, здебільшого, російськими вченими: С.М. Амосовим, С.А. Курочкіним, Ю.О. Скворцовим, певні аспекти такого співвідношення знайшли своє відображення і у працях вітчизняних вчених: В.С. Бігуна, С.М. Довганчука, І.В. Назарова, Ю.Д. Притики та інших. Однак і досі відсутнє комплексне дослідження з зазначеного питання.

Актуальність теми обумовлена тим, що в сучасних умовах формування правової держави потребують ґрунтовного висвітлення питання доступності та ефективності правосуддя, а також можливості захисту цивільних прав альтернативними способами. Саме це і призводить до необхідності з'ясування співвідношення понять однієї з форм альтернативного вирішення спорів (третейського розгляду) із поняттям здійснення правосуддя. Від цього залежить подальше визначення статусу третейського суду в системі державних судів, порядку оскарження та виконання прийнятих ним рішень, їхньої законної сили тощо.

Метою дослідження є визначення та обґрунтування місця третейського розгляду серед юрисдикційних процедур на основі комплексного аналізу наукових поглядів з цього питання. Для цього, у першу чергу, необхідно дати визначення правосуддю та встановити, яким ознакам, що притаманні правосуддю, відповідає третейський розгляд.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи зміст правосуддя, В.С. Бігун наводить такі його розуміння: 1) правосуддя як справедливості (об'єктивна та суб'єктивна); 2) правосуддя як форма здійснення судової влади; 3) правосуддя як судовий захист права; 4) правосуддя як вирішення конфлікту (спору) через суд; 5) правосуддя як судовий спосіб умиротворення, балансування, в тому числі і через ідеї «відновного правосуддя»; 6) правосуддя як судовий спосіб здійснення права (правореалізація в формах застосування, тлумачення чи творення права) [1, с. 356].

Відповідно, існують і різні визначення правосуддя: Б.В. Малишев визначає його як спосіб розв'язання спору про право, яким захищаються права і свободи суб'єктів права (фізичних осіб, юридичних осіб, держави, суспільства): а) на підставі

закону та принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму; б) на постійній і професійній основі спеціальними органами державної влади – судами, акти яких забезпечуються авторитетом держави [2, с. 244]. Правосуддя, як зазначає С.В. Васильєв – одна з форм державного управління, засіб виконання державою внутрішньої функції охорони правопорядку, власності, прав і свобод громадян шляхом вирішення спеціальним органом державної влади – судом – цивільних і кримінальних справ [3, с. 7].

Характерними ознаками правосуддя, як зазначав Н.Т. Арапов, є: здійснення спеціальним органом державної влади – судом; здійснення у встановленій процесуальним правом формі; здійснення від імені держави; є функцією держави та вищою формою захисту цивільних прав [4, с. 7-14].

Не зважаючи на таку ознаку правосуддя, як відправлення його від імені держави спеціальними державними органами – судами, серед науковців існують дві протилежні точки зору відносно відправлення правосуддя третейським судом як недержавним органом:

1) діяльність третейського суду є правосуддям (Є.О. Суханов, М.В. Немітіна, М.Е. Морозов, В.Н. Гапеев та ін.). Найбільше таке твердження підтримується прихильниками процесуальної теорії правової природи третейського суду, які вважають третейський суд як особливу форму відправлення державного правосуддя, а сам третейський розгляд та третейську угоду вважають інститутами цивільно-процесуального права, винесене у справі рішення – судовим рішенням. Обґрунтовують вони свої позиції тим, що у деяких країнах рішення арбітражу є виконавчим документом і не потребує додаткового звернення до державних органів для його легалізації, у законодавстві використовується термінологія, що відповідає процесуальній термінології, а правові норми щодо арбітражу в більшості випадків містяться в процесуальних кодексах (наприклад, Цивільний процесуальний кодекс Німеччини у Книзі Х детально регламентує питання від укладення третейської угоди до виконання та примусового виконання рішення третейського суду). Однак безсумнівно, що саме лише використання за аналогією термінології відносно арбітражу не дозволяє однозначно зробити висновок про правову природу третейського розгляду, а суттєві відмінності не дозволяють однозначно отожденовати з відправленням правосуддя.

Так, російський вчений Є.О. Суханов вказує, що третейський суд, як і державний суд загальної юрисдикції чи державний арбітражний (тобто господарський) суд, є органом судового захисту цивільних прав і у цій якості здійснює правосуддя, а не надає сторонам «юридичні послуги» та не веде «підприємницьку діяльність» у розумінні цивільного та податкового законодавства. Відсутність законодавчого закріплення статусу третейського суду у законодавстві про судоустрій на його думку обумовлена тим, що вони не є державними судами, не входять до судової системи (ієрархії державних судів), не мають і по своїй природі не можуть утворювати власної єдиної системи,

оскільки не мають вищих судових органів та судових інстанцій. Однак, попри це, він вважає третейські суди судовими (юрисдикційними) органами захисту цивільних прав, обґрунтовуючи свою позицію обов'язковою для сторін силою рішення третейського суду та можливістю його примусового виконання, тобто ототожнює поняття «правосуддя» та «захист цивільних прав» [5, с. 7]. Однак очевидно, що захист цивільних прав може здійснюватися не тільки судовими органами, а і будь-яким іншим не забороненими законом способами (в тому числі і шляхом самозахисту), які явно не тотожні здійсненню правосуддя.

М.Е. Морозов вважає твердження про відмінність третейського розгляду від правосуддя таким, що заснований лише на чинному законодавстві. Розглядаючи безпосередньо сутність даного явища, цей висновок буде вже не такий очевидний: на його думку, оскільки третейський суд органічно вписується в систему органів, які здійснюють правозахисну діяльність, то і його діяльність можна визнати правосуддям, що здійснюється не від імені держави, однак в передбаченому державою порядку [6, с. 15].

Також деякими вченими вводиться нове розуміння правосуддя, що і дає їм підстави вважати діяльність третейського суду окремим видом правосуддя: С.М. Амосов розглядаючи альтернативне правосуддя вказує, що його у повному обсязі повинні прийняти на себе третейські суди у формі третейського правосуддя [7, с. 110]. Хоча вже зараз окремими вченими звертається увага на некоректність таких нових категорій, оскільки вироблені в рамках приватного права інститути не входять до системи державних судів та здебільшого застосовують методи арбітрування при вирішенні спору, тобто спрямовані на найбільш прийнятне для сторін вирішення спору.

2) діяльність третейського суду не є правосуддям (В.П. Грібанов, О.Д. Крупчан, С.А. Курочкін, Ю.Д. Притика, О.Ю. Скворцов та ін.) – найбільш поширена та обґрунтована думка, певні аспекти якої підтримують представники договірної, змішаної та автономної теорій правової природи третейського суду. Так, ще С.С. Алексеев зазначав, що «на даний час при розвиненості правової культури та особливостях різноманітних юридичних систем правосуддя – особлива державна діяльність, покликана постійно в нашому реальному життєвому бутті вирішувати життєві питання з позиції права» [8, с. 166].

О.Ю. Скворцов вказує, що правосуддя є монополією держави, держава зобов'язана «піднятися» над учасниками конфлікту та не бути рівна з ними. Ця монополія, будучи формою реалізації владних повноважень, не може бути делегована недержавним органам, в тому числі і третейським судам, хоч їхня діяльність і близька до правосуддя, що відправляється державними судами [9, с. 74]. На думку А.В. Цихоцького, представника договірної теорії третейського суду, третейський розгляд – не правосуддя, а посередництво, засноване на цивільно-правовому договорі про встановлення прав [10, с. 66].

Розглядаючи думки науковців, слід зазначити, що більш обґрунтованою є саме друга точка зору, представники якої не вважають третейський розгляд правосуддям. Піддаючи процесуальну теорію третейського суду справедливій критиці, науковцями зазначається, що функція третейських суддів (арбітрів) не є тотожною функції судді, а саме лише використання за аналогією термінології відносно арбітражу не дозволяє однозначно зробити висновок про правову природу арбітражу як органу правосуддя. До того ж, визначаючи третейський розгляд як альтернативний спосіб вирішення цивільно-правових спорів, багатьма вченими відмежовуються ці дві категорії виходячи з розуміння поняття альтернативності. У широкому розумінні альтернативні способи визначаються як такі, що можуть

самостійно обиратися особою з-поміж багатьох існуючих (тобто судовий розгляд, третейський розгляд, медіація тощо є між собою взаємно альтернативними способами вирішення спору). В більш вузькому розумінні навпаки, альтернативні способи протиставляються судовому розгляду як такі, що, хоча і мають спільну спрямованість на вирішення цивільних спорів, все ж не можуть замінювати собою відправлення правосуддя, на чому наголошує і Ю.Д. Притика [11, с. 114].

Однак, не дивлячись на розмаїття доктринальних поглядів, існує і певне правове підґрунтя не вважати третейський розгляд правосуддям. Так, статтею 124 Конституції України встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. В Ухвалі Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14 жовтня 1997 року (справа №016/1241-97) та Рішенні конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 року (справа №1-3/2008) надається таке визначення: правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [12; 13].

Особливої уваги заслуговують висновки Конституційного Суду України щодо статусу третейського суду. Так, у вищезазначеному Рішенні вказано, що третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин – це вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування. Здійснення третейськими судами функції захисту, передбаченої в абзаці сьомому статті 2, статті 3 Закону України «Про третейські суди», є здійсненням ними не правосуддя, а третейського розгляду спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права, визначеного частиною п'ятою статті 55 Конституції України, а рішення третейських судів є лише актами недержавної юрисдикційної діяльності з вирішення спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин. Забезпечення ж примусового виконання рішень третейських судів перебуває за межами третейського розгляду та є завданням компетентних судів і державної виконавчої служби. Відповідні висновки були зроблені Конституційним Судом України і щодо Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України як недержавного органу, що не здійснює функції правосуддя в контексті статті 124 Конституції України.

Цікавим у цьому контексті є рішення Європейського суду з прав людини (далі – Суд) у справі Ле Конт, Ван Левен та Де Мейер проти Бельгії (Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium) від 23 червня 1981 року №№6878/75; 7238/75, де зазначено, що в матеріальному розумінні поняття «суд» характеризується своєю роллю, що стосується відправлення правосуддя: розв'язання будь-якого питання, що відноситься до його компетенції, на основі норм права і по завершенню налагодженого процесу. Заслуговує назви суду орган, що відповідає ряду вимог: незалежність відносно як виконавчої влади, так і до сто-

рін, тривалість мандату членів суду, гарантії судової процедури [14]. Таким чином, на думку Суду, третейський суд цілком підпадає під поняття «суд» у розумінні ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права на «справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом». Щодо незалежності третейських судів, вважаємо за необхідне також зазначити, що, хоча представниками договірної теорії третейського суду і пропонується вважати арбітрів посередниками, що виражають волю сторін (враховуючи особливості історичного розвитку інституту третейського суду), в силу можливості сторін на власний розсуд обирати склад третейського суду, на даний час в українському та європейському законодавстві закріплюється саме принцип незалежності арбітрів. Такий принцип закріплено, зокрема, в Законі України «Про третейські суди», Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя 1983 року поширює свої положення Розділу «Судді» і на інших осіб, які виконують суддівські функції, включаючи арбітрів (третейських суддів) і державних прокурорів, за винятком випадків, коли посилення на контекст цих положень робить їх невідповідними і такими, що не можуть бути застосовані [15].

В продовження даної тези висловлена також позиція Європейського суду з прав людини у рішенні по справі «Ріджент Компані проти України» (Regent Company v. Ukraine) від 3 квітня 2008 року №773/03, якою ще раз було підтверджено правову позицію цієї міжнародної судової установи у справі Літгоу та інші проти Сполученого Королівства (Lithgow and Others v. the United Kingdom) від 8 липня 1986 року, відповідно до якої ст. 6 Європейської конвенції з прав людини не перешкоджає утворенню третейських судів з метою вирішення спорів між приватним суб'єктами, а слово «суд» у ч.1 ст.6 Конвенції не обов'язково слід розуміти як таке, що позначає суд у його класичному розумінні, пов'язаному зі стандартною судовою системою держави. На думку Суду, у вказаній вище справі Міжнародний комерційний арбітражний суд (далі – МКАС) був «третейським судом, створеним згідно з законом», оскільки діяв відповідно до Закону України «Про Міжнародний комерційний арбітраж» та свого внутрішнього Регламенту; провадження у справах, які розглядав МКАС, було подібним до провадження у цивільних чи господарських судах із забезпеченою законом можливістю апеляційного оскарження рішень до Апеляційного суду м. Києва. МКАС залишався єдиним третейським судом в Україні, який міг, відповідно до Закону «Про Міжнародний комерційний арбітраж», вирішувати господарські спори з іноземним елементом. Відповідно до зазначеного закону та ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження», рішення МКАС вважається еквівалентом судового рішення, що підлягає примусовому виконанню [16].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, вважаємо, що чинне українське законодавство не дає підстав ототожнювати третейський розгляд з правосуддям, що підтверджується і наведеними доктринальними поглядами. Справедлива критика процесуальної теорії третейського суду, а як наслідок – і тотожності цих двох категорій – дозволяє стверджувати, що третейський розгляд, хоча і є юрисдикційною діяльністю, направленою на розв'язання спору, має дещо іншу спрямованість, а саме – усунення конфлікту між сторонами, що є характерною рисою саме альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів. Хоча, як впливає зі згаданих рішень Європейського суду з прав людини, в процесі наближення

вітчизняного законодавства до процесуального законодавства європейських країн та в результаті застосування практики цієї міжнародної судової установи, можливе подальше зміщення акцентів у розумінні діяльності третейських судів як таких, що все ж-таки відповідають статусу органу, що здійснює правосуддя з відповідними наслідками, що мають суттєве значення – законної сили такого рішення, можливості його примусового виконання та оскарження, а також поширення на арбітрів гарантій їхньої незалежності.

Література:

- Бігун В.С. Правозахисний зміст правосуддя (філософсько-правове осмислення ідеї правосуддя) // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія Юридична. – 2009. – Випуск 4. – С. 354–362.
- Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев, С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стова / (Відп. ред. В.С. Бігун). – К., 2009. – 316 с.
- Васильєв С.В. Цивільний процес : навчальний посібник. – Х. : ТОВ «Одісей», 2008. – 480 с.
- Арапов Н.Т. Проблемы теории и практики правосудия по гражданским делам / Н.Т. Арапов. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1984. – 128 с.
- Суханов Е.А. Комментарий к Федеральному закону «О третейских судах в Российской Федерации» (постатейный) / Л.Г. Балаян, Н.Г. Вилкова, Е.А. Виноградова и др. ; отв. ред. А.Л. Маковский, Е.А. Суханов. – М. : Статут, 2003. – 176 с.
- Морозов М.Э., Шилов М.Г. Правовые основы третейского разбирательства. – Новосибирск : «Сибпринт», 2002. – 80 с.
- Амосов С.М. Арбитражный процессуальный кодекс РФ и вопросы альтернативного правосудия / С.М. Амосов // Третейский суд. – 2004. – № 1. – С. 109–112.
- Алексеев С.С. Собрание сочинений : в 10 т. [+ Справоч. том]. – М. : Статут, 2010. – Т. 8 : учебники и учебные пособия. – 480 с.
- Скворцов О.Ю. Третейское разбирательство предпринимательских споров в России: проблемы, тенденции, перспективы / О.Ю. Скворцов – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 704 с.
- Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск : Наука, 1997. – 392 с.
- Притика Ю.Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді. Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Притика Юрій Дмитрович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 632 с.
- Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 року (справа №1-3/2008) : Конституційний Суд України // Офіційний вісник України від 21 квітня 2008 р., № 28. – ст. 903. – с. 145.
- Ухвала про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14 жовтня 1997 року (справа №016/1241-97) : Конституційний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97>.
- Judgement in Case of Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium 18 October 1982: The European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57521>.
- Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (Перша світова конференція по незалежності правосуддя, Монреаль, 1983 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.judges.org.ua/DB/files/eng/d5.htm>.
- Рішення у справі «Regent Company проти України» від 3 квітня 2008 року: Європейський суд з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-85681>.

Бут И. А. Некоторые вопросы соотношения рассмотрения гражданско-правового спора третейским судом и органом правосудия

Аннотация. Целью статьи является определение соотношения третейского рассмотрения гражданско-правовых споров с осуществлением правосудия. Анализируются теоретические проблемы отождествления третейского рассмотрения как с правосудием, так и с юрисдикционной деятельностью, отличной от правосудия.

Ключевые слова: правосудие, третейское рассмотрение, третейский суд.

But I. Some issues on correlation between adjudication of disputes under the civil law by arbitration court and tribunal

The aim of the article is to determine the correlation of arbitration settlement of disputes under the civil law with administration of justice. Theoretical problems of attributing by some scientists of arbitration settlements both to the justice and to the jurisdictional activity, other than justice, are analyzed.

Key words: justice, arbitration, arbitration court.